

A R T Y K U Ł Y

Wojciech Rafałowski

Uniwersytet Warszawski¹

KRYZYS GOSPODARCZY A FRAGMENTACJA EUROPEJSKICH SYSTEMÓW PARTYJNYCH

■ Wprowadzenie

Kryzys gospodarczy, który spadł na światową gospodarkę w pierwszej dekadzie XXI wieku, ma niezliczone konsekwencje w każdej niemal dziedzinie ludzkiej działalności. Wpływa on także na jakość życia mieszkańców wszystkich krajów Europy. Nawet jeśli powszechnie uważa się, że znaczenie organizacji międzynarodowych i transnarodowych wzrasta we współczesnym świecie, to właśnie polityka państwa jest kluczowa dla podtrzymania rozwoju gospodarczego i dobrobytu (Raciborski 2011). Odpowiedzialnych za to funkcjonariuszy publicznych ocenia się na podstawie kondycji ekonomicznej krajowej. W czasach kryzysu, gdy rynki są niestabilne, banki upadają, a ludzie tracą pracę, bardzo trudne jest utrzymanie gospodarki w zadowalającej kondycji. Ponadto, polityka cięć budżetowych powoduje pogorszenie jakości dóbr publicznych dostarczanych obywatelom.

Niezadowolenie z efektów polityki publicznej wszechstronnie wpływa na systemy polityczne. Poważne kryzysy gospodarcze mogą prowadzić do odrzucenia demokracji i rządów autorytarnych. Udowodniono, że wysoki poziom dobrobytu i niski nierówności społecznych jest najlepszą gwarancją utrzymania demokracji (Przeworski i in. 2000). Natomiast przykładem tego, jak zapaść ekonomiczna doprowadziła do upadku demokracji, są narodziny nazizmu w latach 20. i 30. XX wieku i późniejszy wybuch II wojny światowej. Kryzys gospodarczy jest szczególnie niebezpieczny w młodych i niedojrzałych demokracjach (Diamond, Linz 1989: 17).

---

¹ Instytut Socjologii, e-mail: rafalowskiw@is.uw.edu.pl

Na szczęście nie każdy nawet poważny kryzys gospodarczy prowadzi do upadku demokracji. W niniejszym artykule zbadano, w jaki sposób pogorszenie sytuacji gospodarczej wpływa na fundamentalny aspekt systemu partyjnego – jego fragmentację. Kwestia ta ma zasadnicze znaczenie dla zrozumienia dynamiki życia politycznego w demokratycznych systemach politycznych w czasach kryzysu na przełomie pierwszej i drugiej dekady XXI wieku.

■ Liczba partii, jej pomiar i znaczenie

Fragmentacja systemu partyjnego to liczba partii w systemie ważona ich relatywną wielkością. Koncepcja ta nie zakłada żadnego rozlokowania ugrupowań w przestrzeni ideologicznej, niezbędne jest tylko przypisanie głosów lub mandatów do partii. Nie uwzględnia ona bliskości czy podobieństw między członkami partii, czy ich zdolności do tworzenia koalicji programowych². Można jedynie określić, jaka koalicja partii wystarczy do utworzenia większości. Ważną zaletą tej koncepcji jest też prostota pomiaru. Rozkłady głosów i mandatów wyznaczają dwa poziomy, na których tradycyjnie określa się poziom fragmentacji systemu partyjnego. W artykule fragmentacja jest analizowana na poziomie rozkładu głosów, ponieważ czynniki ekonomiczne wpływają właśnie na preferencje wyborcze, a nie na przekształcenie tych preferencji za pomocą systemu wyborczego w mandaty parlamentarne.

Powszechnie stosowanym w naukach politycznych indeksem fragmentacji jest Efektywna Liczba Partii w Wyborach (ELPW), stworzona przez Markku Laakso i Reina Taagepera (1979). Jest ona definiowana jako odwrotność sumy kwadratów procentów głosów uzyskanych przez partie i powinna być interpretowana jako „liczba hipotetycznych partii równej wielkości, które miałyby takie same konsekwencje dla frakcjonalizacji systemu, jak rzeczywiste partie nierównej wielkości” (Laakso, Taagepera 1979: 4).

Kwestia fragmentacji systemu partyjnego jest ważna zarówno z punktu widzenia fundamentów teorii nauk politycznych, jak i efektywności realizacji polityki publicznej, która ma poważne konsekwencje dla jakości życia obywa-

---

² Najnowszą znaną mi innowacją w zakresie pomiaru liczby partii jest propozycja Grofmana i Kline (2012), którzy opracowali metodę wyznaczania liczby „ideologicznie rozróżnialnych” partii. Jest to rozwiązanie o tyle warte uwagi, że wprowadza do problematyki dotychczas pomijany wymiar jakościowy. Być może jest to nowy sposób uchwycenia zjawiska dotychczas niezbadanego, które istnieje gdzieś między fragmentacją a polaryzacją systemu partyjnego.

teli. Liczba partii jest też tradycyjnym komponentem służącym do budowania klasyfikacji systemów partyjnych (por. Sartori 1976: 121–5).

Tradycyjnie, liczba partii jest postrzegana jako czynnik wpływający na stabilność rządu. Taylor i Herman (1971) wskazują, że fragmentacja ma znaczenie nie tylko dla procesu tworzenia rządu, ale także łagodzi jego konflikt z opozycją. Duża liczba partii jest często utożsamiana nie tylko z niestabilnością rządów, ale także z jej konsekwencjami przejawiającymi się w jakości sprawowania władzy (Kaufman, Stallings 1989; Linz 1994; Haggard, Kaufman 1995; Le Maux i in. 2011). W niniejszym artykule zbadano relację o przeciwnym przebiegu – jak problemy gospodarcze wpływają na liczbę partii. Niemniej jednak, należy pamiętać, że wysoka fragmentacja może zakłócić realizację programów, które mogą służyć złagodzeniu kryzysu gospodarczego.

Z drugiej strony, duża liczba partii w systemie politycznym oznacza szersze spektrum poglądów i programów reprezentowanych w sferze publicznej. Teoria demokracji większościowej i konsocjonalnej Lijpharta (1999) wskazuje, że czasem większa liczba partii ułatwia osiągnięcie stanu stabilności, ponieważ wszystkie niezbędne poglądy są reprezentowane, a żadna z istotnych mniejszości nie czuje się pominięta. Podobne oceny wyraża Dahl (1989).

■ **Rozwój gospodarczy i liczba partii**

Badanie relacji między gospodarką i systemem partyjnym wymaga przyjęcia założenia o głosowaniu ekonomicznym. Wybory są sposobem transmisji preferencji obywateli zależnych od ich warunków życia ukształtowanych przez stan gospodarki na poziom systemu politycznego. Tradycyjnie wyróżnia się dwie podstawowe grupy czynników wpływające na liczbę partii: zróżnicowanie społeczne (podziały socjopolityczne) i systemy wyborcze (por. Ordeshook, Shvetsova 1994; Cox 1997; Clark, Golder 2006). Choć znaczenie podziałów socjopolitycznych i rozwiązań z zakresu systemu wyborczego nie jest głównym przedmiotem mojego zainteresowania w niniejszym artykule, to ich wpływ został uwzględniony w analizie ilościowej w celu kontroli zależności z nimi związanych. Większa liczba podziałów oraz bardziej permissywny system wyborczy charakteryzujący się przede wszystkim dużymi okręgami wyborczymi sprzyjają wyższej fragmentacji systemu partyjnego. Systematyczną prezentację konsekwencji systemów wyborczych dla sposobu dystrybucji mandatów, i tym samym dla liczby partii, zawiera praca Hamana (2004).

Głosowanie ekonomiczne ma własną tradycję badawczą w ramach nauk politycznych. Sama koncepcja wywodzi się z pracy Downsa (1957), który przyjmuje, że wyborcy oceniają ugrupowania na podstawie oczekiwanych

zysków z wprowadzenia w życie programów partii. Na tej podstawie podejmują decyzję, na kogo oddać głos. Jest to koncepcja ideologicznego (lub perspektywnego) głosowania ekonomicznego. Alternatywne podejście jest nazywane głosowaniem retrospektywnym i opiera się na założeniu, że wyborcy oceniają ogólną efektywność dotychczasowego rządu. Na podstawie tej oceny decydują, czy jego działalność ich zadowala i będą głosować za jego pozostaniem u steru władzy, czy też wolą zastąpić go gabinetem sformowanym przez przedstawicieli opozycji (por. Key 1966; Fiorina 1981; Grzelak 2002). Bartels (2011: 4) wskazuje, że zmiany w poziomie poparcia dla rządu można w największym stopniu wytłumaczyć warunkami ekonomicznymi, a nie poprzez odwołanie do ideologii partii sprawującej władzę, czy innych czynników. Podejście to jest znacznie chętniej wykorzystywane w badaniach empirycznych niż koncepcja Downs'a, gdyż przyszłe potencjalne efekty polityki danej partii są trudne do operacjonalizacji, a oceny rządu łatwo poddają się empirycznemu pomiarowi. Rohrschneider i in. (2010: 18) twierdzą, że wyborcy w demokracji „są przyzwyczajeni do zmiany rządów, gdy są niezadowoleni z wyników gospodarczych, bo (słusznie lub nie) wierzą, że możliwa będzie poprawa stanu gospodarki po wyborze innego zestawu ugrupowań rządzących”.

Większość prac naukowych na temat głosowania ekonomicznego opiera się na materiale zebranym w zachodnich demokracjach. Sprawdzano też, czy wzory głosowania ekonomicznego pozostają takie same w różnych środowiskach kulturowych, w których demokratyczna odpowiedzialność i rozliczalność (*accountability*) nie są tak dobrze rozwinięte. Okazało się, że na występowanie głosowania ekonomicznego może wpływać dziedzictwo polityczne i kulturowe.

Przeworski (1996) przeanalizował wsparcie dla rządów i reform gospodarczych w Polsce. Okazało się, że wysokie bezrobocie powoduje spadek poparcia dla sprawujących władzę, ale paradoksalnie podnosi je wysoka inflacja. Podobną analizę, wykorzystując dane Polskiego Generalnego Studium Wyborczego, przeprowadził Grzelak (2002). Jego analizy wykazały występowanie głosowania ekonomicznego nawet w warunkach trudności z atrybucją do poszczególnych partii odpowiedzialności za stan gospodarki. Większe znaczenie dla sposobu głosowania miała ogólna kondycja ekonomiczna kraju, niż subiektywne oceny stanu własnego gospodarstwa domowego respondentów. Powers i Cox (1997) również stwierdzili, że zmiany w poziomie życia mają mały wpływ na decyzje wyborcze. (Szczegółowy przegląd literatury – por. Duch 2001.)

Na podstawie tych i podobnych obserwacji Duch (2001) sformułował tezę o „rozwojowym” (*developmental*) modelu głosowania ekonomicznego.

W nowych demokracjach pokomunistycznych występowanie tego zjawiska jest zależne od zakresu wiedzy obywateli na temat działań rządu i ich poziomu zaufania do instytucji publicznych. Wrażliwość wyborców na bodźce ekonomiczne zwiększa się w czasie, gdy wzrasta ich wiedza dotycząca procesów demokratycznych i gospodarczych oraz zaczynają dostrzegać ich związek z polityką rządu.

Najnowsze wyniki badań przeprowadzonych w Czechach przez Coffey (2013) skłaniają do twierdzenia, że w krajach pokomunistycznych wyborcy są mniej wrażliwi na kryzysy gospodarcze, niż w bardziej skonsolidowanych zachodnich demokracjach. Jej teza brzmi tak: Istnieje pewien poziom „tolerancji bólu” związanego ze złą sytuacją gospodarczą, który – dopóki nie zostanie przekroczony, dopóty sytuacja ekonomiczna nie ma wpływu na oceny rządu. Wyborcy zwracają uwagę na kondycję gospodarki kraju i karzą lub nagradzają dany rząd dopiero wtedy, kiedy wskaźniki ekonomiczne przekroczą pewną granicę.

Wyniki te stoją w sprzeczności z wcześniejszymi badaniami prowadzonymi w krajach pokomunistycznych. Na przykład, Roberts (2008) wskazuje, że wyniki gospodarcze mają wpływ tylko na różnicę między dużymi i małymi stratami głosów, podczas gdy Fidrmuc (2000) stawia tezę, że burzliwe przemiany gospodarcze w regionie w ogóle nie pozwalały na retrospektywne głosowanie ekonomiczne.

Badanie, w jaki sposób gospodarka wpływa na system partyjny, przedstawione w niniejszym artykule, opiera się na powszechnie przyjętym założeniu, że głosowanie ekonomiczne występuje zarówno w starych demokracjach zachodnioeuropejskich, jak i (przynajmniej w jakimś stopniu) w krajach pokomunistycznych. Niezależnie od tego rozróżnienia, komunistyczne dziedzictwo i jego konsekwencje w zakresie socjalizacji politycznej mogą wpływać na powszechność głosowania ekonomicznego, więc potrzebne jest ich uwzględnienie w analizie porównawczej. Przywołane wyżej analizy koncentrują się na tym, jak sytuacja gospodarcza wpływa na zachowania wyborców, w tym w szczególności na poparcie dla poszczególnych partii (por. Duch 2001; Marsh, Mikhaylov 2012; Coffey 2013; Kosmidis 2013). Celem niniejszego artykułu jest przeniesienie uwagi na poziom systemu partyjnego i jego fundamentalnej charakterystyki – liczby rywalizujących ugrupowań.

Pula badań na temat relacji między fragmentacją systemu partyjnego i gospodarką jest bardzo wąska. Podstawowa hipoteza na ten temat może być wywiedziona wprost z teorii Downs'a: jeśli poziom ingerencji państwa w gospodarkę to jedyny istotny zestaw kwestii organizujących debatę publiczną, to powinny rywalizować ze sobą tylko dwie partie. Głosujący dokonują wyboru

między rozbudowanym państwem opiekuńczym i podnoszeniem podatków a państwem minimum. Faktycznie rywalizacja polityczna jest dużo bardziej złożona. Literatura dotycząca głosowania ekonomicznego nie daje wielu wskazówek, odnośnie do właściwego kierunku badań wpływu tego zjawiska na fragmentację.

Remmer (1991) rozszerzyła to ujęcie i zweryfikowała trzy hipotezy dotyczące tego, jak problemy gospodarcze wpływają na rywalizację polityczną. Jej badania dostarczają dowodów na to, że (w Ameryce Łacińskiej) kryzys osłabia poparcie dla sprawujących władzę i powoduje większe nasilenie skłonności wyborców do zmiany preferencji wyrażanych przy urnie (chwiejność wyborcza). Jej badania nie potwierdzają tezy, że kryzys prowadzi do nasilenia się ekstremizmu politycznego. Jako zmienne niezależne, Remmer stosuje wskaźniki makroekonomiczne, takie jak tempo wzrostu PKB i inflację.

Badania empiryczne poświęcone związkowi stanu gospodarki i fragmentacji systemu partyjnego również przeprowadzono na obszarze Ameryki Łacińskiej (Coppedge 1997). Główna teza tej pracy jest następująca: „Jeśli gospodarka zwalnia, to niektórzy przywódcy partii rządzącej są silniej motywowani do opuszczenia jej szeregów i mogą stworzyć partię rozłamową, uprzednio prorządowi wyborcy są bardziej skłonni do wspierania takich deserterów, niektórzy politycy zaś, którzy nigdy nie byli związani z rządem, będą się starali zbić kapitał politycznego poparcia, krytykując go za sposób zarządzania gospodarką” (Coppedge 1997: 177).

Pogorszenie wyników gospodarczych tworzy podatny grunt dla konfliktów wewnętrznych w partii rządzącej i staje się powodem (lub tylko pretekstem) do odejścia niektórych jej posłów. Tacy uciekinierzy zachowują swoje mandaty parlamentarne i jednocześnie korzystają z politycznego doświadczenia oraz rozpoznawalności, co sprawia, że jest im łatwo zbudować nowe ugrupowanie.

Teorię tę potwierdzono dzięki badaniom empirycznym, choć ich autor dostrzega ograniczenia związane ze specyficznym formatem systemów partyjnych w Ameryce Łacińskiej. Zazwyczaj systemy te składają się z dużej partii większościowej wspieranej przez prezydenta i rozdrobnionej opozycji. Nie istnieje jedna duża partia opozycyjna, zdolna zbierać głosy niezadowolonych (Coppedge 1997: 177–180).

Kryzys gospodarczy może doprowadzić do przekształcenia przestrzeni rywalizacji ideologicznej i podziałów socjopolitycznych, np. zwiększyć nasilenie konfliktów społecznych, jeśli w danym kraju istnieją liczne mniejszości narodowe bądź etniczne. Zmiana tego rodzaju daje podstawy do powstawania nowych partii i ułatwia im wejście do systemu. Lago i Martínez (2011) wskazują,

że trudności gospodarcze sprzyjają napływowi nowych partii do parlamentu. Efekt ten może być jednak łagodzony przez instytucje takie, jak progi wyborcze lub silna identyfikacja partyjna wyborców (Tavits 2006; 2007). Nie sposób określić, czy obserwowana zmiana liczby partii na scenie politycznej wynika tylko z przetasowań na poziomie elit, czy też z wyłaniania się nowych trwałych podziałów społecznych.

Wyborcy mogą przenieść swoje poparcie z partii rządzącej nie na rzecz największej partii opozycyjnej, ale na wiele różnych ugrupowań, co przyczynia się do wzrostu fragmentacji systemu partyjnego. Jeśli kryzys dokona takiej transformacji przestrzeni ideologicznej, to ludziom oferuje się wiele propozycji, w jaki sposób radzić sobie z trudnościami gospodarczymi. Wielość poglądów wymaga wielu partii, by być skutecznie reprezentowana.

Główna hipoteza niniejszego artykułu głosi, że problemy gospodarcze przejawiające się spadkiem PKB i wysoką stopą inflacji, prowadzą do wzrostu liczby partii w systemie. Zgodnie z logiką przedstawioną przez Ducha (2001) i Coffey (2013) oczekuje się, że w krajach pokomunistycznych obywatele w mniejszym stopniu przypisują rządowi odpowiedzialność za gospodarkę z powodu swojej socjalizacji politycznej w czasach komunizmu lub trudnych warunków transformacji, przez co są bardziej przyzwyczajeni do występowania problemów ekonomicznych. Dlatego należy oczekiwać, że w nowych demokracjach pokomunistycznych obywatele nie będą karać swoich partii rządzących tak mocno, jak obywatele Europy Zachodniej. Z tego powodu również wpływ kryzysu na fragmentację powinien być słabszy.

Konieczne trzeba w tym miejscu pokreślić, że fragmentacja systemu partyjnego nie jest jedynym jego wymiarem, na który mogą wpływać kryzysy gospodarcze i ich konsekwencje. Odrębnej szczegółowej analizy wymagałoby sprawdzenie skutków recesji dla struktury rywalizacji ideologicznej, polaryzacji systemu partyjnego, wielkości przepływów elektoratu między ugrupowaniami czy instytucjonalizacji rywalizacji politycznej w szerszym sensie.

■ Studia przypadków

Przedstawiono tu sytuację gospodarczą i polityczną krajów, które w latach 2008–2012 doświadczyły najcięższej fazy poważnego kryzysu gospodarczego i deficytu sektora finansów publicznych. Trudności te spowodowały pogorszenie warunków życia ludności i powszechne niezadowolenie. Doprowadziły one też do wielu protestów i akcji strajkowych.

Analizowane przypadki krajów zostały wybrane ze względu na kryterium największych różnic. Grecja jest jednym z krajów grupy PI(I)GS (Portugalia,

Włochy, Irlandia, Grecja i Hiszpania), które silnie doświadczył kryzys, a zarazem są członkami strefy euro, przez co najintensywniej poddano je presji instytucji Unii Europejskiej. Drugi analizowany przypadek to Islandia, niebędąca członkiem Unii Europejskiej i leżąca poza głównym nurtem polityki europejskiej. Jest to kraj rozwinięty, dobrze spełniający standardy demokratyczne, w tym związane z rozliczalnością rządu za prowadzoną politykę. Trzeci przypadek to Łotwa – nowa wschodnioeuropejska demokracja pokomunistyczna, która w czasie kryzysu nie była jeszcze częścią strefy euro. Warto ją zbadać także ze względu na strukturę narodowościową ludności – pozwala ona bowiem przeanalizować, czy pogorszenie sytuacji gospodarczej prowadzi do zmian w strukturze rywalizacji politycznej w warunkach występowania głębokich i politycznie aktywnych podziałów na tle kulturowym (obecność mniejszości rosyjskiej).

Grecja

Grecja doświadczyła znacznego spadku PKB na mieszkańca z 29 200 USD w 2009 roku do 25 331 USD w roku 2012. Spadek ten był związany z poważnym kryzysem finansów publicznych. Znaczących pożyczek udzieliły Grecji Unia Europejska i Międzynarodowy Fundusz Walutowy. Organizacje te zmusiły też rząd do wprowadzenia poważnych działań oszczędnościowych. To doprowadziło do społecznego niezadowolenia. W rezultacie, kadencja parlamentu została skrócona dwukrotnie: przed wyborami w 2009 roku oraz w maju 2012 roku. Ponieważ wyniki drugiej z tych elekcji nie pozwoliły na wyłonienie większości niezbędnej do sformowania rządu, kolejne wybory odbyły się w czerwcu 2012 roku³.

W tabeli 1 zestawiono poziom rozwoju gospodarczego, dynamikę zmian PKB, inflację, nierówności dochodowe mierzone indeksem Giniego z towarzyszącymi im zmianami poziomu fragmentacji systemu partyjnego w Grecji w latach 2007–2012.

System partyjny Grecji od wielu lat był zdominowany przez dwie partie. Z wyjątkiem okresu rządów koalicyjnych 1989–1990, Nowa Demokracja (ND) i Panhelleński Ruch Socjalistyczny (PASOK) zmieniały się regularnie u steru władzy, podczas gdy inne partie pozostawały w opozycji. Taki układ sił umożliwiał czytelne przypisanie gabinetom odpowiedzialności za stan gospodarczy kraju (Nezi 2012: 500).

---

³ Analiza nie obejmuje wyborów 2015 roku, w których dokonała się dalsza rekonfiguracja układu sił na greckiej scenie politycznej związana ze zwycięstwem SYRIZY oraz postępującą degradacją pozycji ND i PASOK.

W 1984 roku w Grecji PASOK samodzielnie stworzyła pierwszy socjalistyczny rząd Grecji od 1924 roku. Druga najważniejsza partia greckiego życia politycznego to Nowa Demokracja. Ugrupowanie to miało podobną pozycję w systemie partyjnym do PASOK – od swojego powstania w 1947 roku była to albo partia tworząca rząd, albo główna siła opozycyjna. ND obsadzała stanowiska w rządzie także od 2004 do 2009 roku, kiedy została pokonana przez PASOK i uzyskała w wyborach najniższy procent głosów w swojej historii.

Tabela 1. Wskaźniki makroekonomiczne i fragmentacja systemu partyjnego Grecji w latach 2007–2012

Rok	PKB na mieszkańca (USD na mieszkańca wg parytetu siły nabywczej)	Zmiana PKB (rocznie w %)	Inflacja (rocznie w %)	Indeks Giniego (dochody netto)	Indeks Giniego (dochody netto – odchylenie standardowe)	Efektywna Liczba Partii w Wyborach
2007	27 743	3,54	2,90	33,15	0,585	3,03
2008	29 604	-0,21	4,15	32,94	0,603	–
2009	29 201	-3,14	1,21	32,82	0,672	3,16
2010	27 539	-4,94	4,71	32,52	0,838	–
2011	25 859	-7,10	3,33	b.d.	b.d.	–
2012	25 331	-6,38	1,50	b.d.	b.d.	maj: 7,98 czerwiec: 5,00

Źródło: World Bank's World Development Indicators; Solt (2009); Armingeon, Careja (2007); obliczenia własne.

Dane zawarte w tabeli 1 wskazują, że w chwili wyborów parlamentarnych w 2007 roku gospodarka wydawała się wciąż być w dobrej kondycji. Nowa Demokracja przedłużyła swój demokratyczny mandat. Dwa lata później, kiedy kryzys rozpoczął się na dobre, premier Kostas Karamanlis ogłosił, że zamierza złożyć wniosek o zorganizowanie przedterminowych wyborów.

W wyniku elekcji powstała w parlamencie konstelacja sześciu partii, jednak PASOK i Nowa Demokracja zachowały swoje pozycje jako dominujące siły polityczne. ELPW wyniosła 3,16, i choć nie wskazuje to na znaczną fragmentację głosów wyborców, to jednak była to najwyższa wartość w Grecji od czasu przejścia do demokracji w 1970 roku.

Wydawało się, że nowo wybrany rząd uzyskał demokratyczny mandat do prowadzenia polityki anty kryzysowej, w tym podwyżek podatków i cięć programów oszczędnościowych. Reformy te doprowadziły do serii demonstracji i strajków w całej Grecji. Akcje protestacyjne były przeprowadzane przez wiele organizacji, w tym związki zawodowe i nowo powstałe stowarzyszenia, takie jak np. Ruch Oburzonych Obywateli. Dzięki internetowi i portalom społecznościowym przyciągnęły wielu spontanicznych uczestników. Strajki trwały w 2010 oraz 2011 roku i doprowadziły do przedterminowych wyborów w maju 2012 roku.

Wyniki tej elekcji spowodowały istotną rekonfigurację greckiej sceny politycznej. Największą liczbę głosów zdobyła co prawda Nowa Demokracja, ale uzyskała ich mniej niż 19%. Drugie miejsce zdobyła lewicowa SYRIZA z 16,79%, a trzecie PASOK z 13,18% głosów. ELPW poszybowała do prawie 8, co oznacza 2,5-krotny wzrost jej wartości. Także skrajnie prawicowej organizacji Złoty Świt i trzem innym partiom udało się zdobyć mandaty w parlamencie.

Znaczący wzrost fragmentacji w wyborach 2012 roku można przypisać obu mechanizmom opisywanym przez Coppedge'a (1997): zmianie sympatii wyborców spowodowanej niezadowolaniem ze sposobu sprawowania władzy oraz migracją polityków z partii dużych do nowo powstałych. Większość ugrupowań, które weszły do parlamentu w 2009 roku, straciła część swoich posłów w trakcie kadencji. Na przykład, PASOK w 2009 roku miała 209 posłów, a w kwietniu 2012 roku pozostało ich tylko 129. Straty poniosły również Nowa Demokracja i SYRIZA (odpowiednio spadki z 91 do 72 i z 13 do 11). Wyłoniły się dwie nowe partie parlamentarne: Niezależni Grecy i Lewica Demokratyczna. Efektywna Liczba Partii w Parlamencie wzrosła z 2,59 w 2009 roku do 3,92 w kwietniu 2012 roku.

Międzypartyjne rozmowy koalicyjne dotyczące utworzenia nowego rządu po wyborach w maju 2012 roku nie powiodły się i zaistniała konieczność kolejnych przedterminowych wyborów już w czerwcu 2012. Elekcja ta doprowadziła do obniżenia wskaźnika fragmentacji do około 5. Tak gwałtowny spadek można łatwo wytłumaczyć faktem, że te wybory odbyły się bardzo szybko po poprzednich. Małe partie nie są w stanie w takich warunkach zmobilizować środków w celu pełnego uczestnictwa w dwóch kampaniach wyborczych. Ponadto występują zachęty do strategicznego głosowania na większe partie, aby zapobiec powtórzeniu impasu podczas tworzenia rządu.

Opisane wyżej fakty nie kończą przemian systemu partyjnego Grecji. W 2015 roku lewicowa SYRIZA odsunęła od władzy zarówno PASOK, jak i Nową Demokrację, głosząc hasła zerwania z polityką uległości wobec żądań organizacji międzynarodowych.

Islandia

Islandzki system partyjny jest jeszcze bardziej wyrazistym przykładem wieloletniej stabilności. Układ sił uległ zmianie dopiero po kryzysie finansowym w pierwszej i na początku drugiej dekady XXI wieku. Do 2009 roku życie polityczne pozostawało zdominowane przez Partię Niepodległości, która zdobywała największą liczbę głosów we wszystkich wyborach od roku 1930. Jej program polityczny zawsze stawiał na liberalizm gospodarczy, a tradycyjny elektorat składał się głównie z ludzi dobrze wykształconych, o wysokich zarobkach, oraz rybaków.

Lewicowy Sojusz (isl. *Samfylkingin*) zajmował drugie miejsce w każdych wyborach od 1999 roku (a więc od początku swojego istnienia) i w 2009 roku odniósł zwycięstwo. Utworzenie tej nowej partii było wynikiem zjednoczenia wszystkich sił centrolewicowych w celu skutecznej rywalizacji z Partią Niepodległości.

Kryzys gospodarczy w Islandii zaczął się pod koniec września 2008 roku, kiedy rząd zdecydował o nacjonalizacji banku Glitnir. Ta operacja i upadek dwóch innych banków doprowadziły do zagrożenia płynności finansowej całego państwa. Rząd wprowadził w życie rygorystyczne regulacje dotyczące kontroli przepływu kapitału w celu ochrony waluty, uruchomił pakiety pomocowe dla sektora finansowego i rozpoczął wdrażanie programów oszczędnościowych. Działania te doprowadziły do protestów przed islandzkim parlamentem Althing. W rezultacie, rząd Partii Niepodległości podał się do dymisji i ogłoszono przedterminowe wybory. Elekcję wygrał właśnie Sojusz. ELPW wzrosła z 4,06 w 2007 roku do 4,55. Nie byłaby to dramatyczna zmiana w systemie partyjnym, gdyby nie fakt, że Partia Niepodległości została pokonana po wielu dziesięcioleciach nieprzerwanej dominacji. Partia Liberalna straciła wszystkie swoje mandaty, a Ruchowi Obywatelskiemu udało się wejść do parlamentu.

Dynamikę zmian sytuacji gospodarczej Islandii i jej systemu partyjnego zaprezentowano w tabeli 2.

Mimo powrotu Islandii na ścieżkę wzrostu gospodarczego w 2011 roku, złożoność systemu partyjnego wciąż wzrastała. Piętnaście partii uczestniczyło w wyborach 2013 roku (w porównaniu z siedmioma w 2009 roku), a sześć z nich zdobyło miejsca w parlamencie. Wybory doprowadziły do powrotu do władzy Partii Niepodległości. Althing pozostał jednak bardzo rozdrobniony. ELPW wzrosła do 5,83. Trzy partie zdobyły między 2 a 5% i nie przekroczyły progu wyborczego. Wynik ten może być postrzegany jako potwierdzenie tezy, że kryzys gospodarczy może prowadzić do głębokiej przemiany krajobrazu politycznego, który był tak utrwalony jako islandzki. Konsekwencje

Tabela 2. Wskaźniki makroekonomiczne i fragmentacja systemu partyjnego Islandii w latach 2007–2013

Rok	PKB na mieszkańca (USD na mieszkańca wg parytetu siły nabywczej)	Zmiana PKB (rocznie w %)	Inflacja (rocznie w %)	Indeks Giniego (dochody netto)	Indeks Giniego (dochody netto) – odchylenie standardowe	Efektywna Liczba Partii w Wyborach
2007	37 131	5,99	5,06	28,08	0,853	4,06
2008	39 718	1,19	12,68	27,86	0,822	–
2009	37 416	–6,57	12,00	28,30	1,015	4,55
2010	35 491	–4,10	5,40	27,32	1,030	–
2011	36 609	2,89	3,10	b.d.	b.d.	–
2012	37 852	1,64	5,19	b.d.	b.d.	–
2013	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	5,83

Źródło: World Bank's World Development Indicators; Solt (2009); Armingeon, Careja (2007); obliczenia własne.

zaangażowania poważnych środków podjętych do walki z kryzysem trwają dłużej niż kryzys, do którego zwalczania zostały pierwotnie zastosowane.

Łotwa

Konstelacja partyjna na Łotwie zawsze pozostawała odległa od wzorów stabilności charakteryzujących przypadki Grecji i Islandii. Praktycznie w każdym wyborach uprzednio sprawujący władzę przegrywali, a nawet rzadko kończyli wyścig wyborczy na drugiej pozycji. Kryzys finansowy, który spadł na gospodarkę Łotwy był gwałtowny i poważny, ale zarazem relatywnie krótki. Kłopoty zaczęły się wtedy, gdy załamał się rynek kredytowy, wiele firm zbankrutowało, a bezrobocie wzrosło. W grudniu 2008 roku wynosiło ono 7%, a rok później już 22% (EUROSTAT 2008; 2009). W fatalnym roku 2009 PKB skurczył się o 17,96%. Jednak już dwa lata później, w 2011 roku, wskaźnik ten znowu był dodatni, a jego wartości należały do najwyższych w UE.

Dane w tabeli 3 demonstrują najważniejsze wskaźniki opisujące stan gospodarki Łotwy w badanym okresie oraz fragmentację jej systemu partyjnego. Ta ostatnia w 2006 roku była wysoka – ELPW wynosiła 7,64. W 2010 roku, zaraz po szczytowym okresie kryzysu, ELPW spadła do 4,44.

Tabela 3. Wskaźniki makroekonomiczne i fragmentacja systemu partyjnego Łotwy w latach 2006–2012

Rok	PKB na mieszkańca (USD na mieszkańca wg parytetu siły nabywczej)	Zmiana PKB (rocznie w %)	Inflacja (rocznie w %)	Indeks Giniego (dochody netto)	Indeks Giniego (dochody netto) – odchylenie standardowe	Efektywna Liczba Partii w Wyborach
2006	14 973	12,23	6,53	37,09	0,796	7,64
2007	17 147	9,98	10,10	36,45	0,787	–
2008	18 090	–4,24	15,40	36,95	0,804	–
2009	15 928	–17,96	3,53	36,49	0,912	–
2010	15 944	–0,34	–1,09	36,58	1,061	4,44
2011	19 103	5,50	4,38	b.d.	b.d.	5,06
2012	21 005	5,60	2,25	b.d.	b.d.	–

Źródło: World Bank's World Development Indicators; Solt (2009); Armingeon, Careja (2007); obliczenia własne.

W 2011 roku wzrosła do 5,06, która to wartość nie wydaje się wysoka w porównaniu do ELPW z 2006 roku.

Bardziej szczegółowy ogląd łotewskiej sceny politycznej również prowadzi do konstatacji, że pojawianie się nowych podmiotów i zmiany w liczbie partii nie odzwierciedlają dynamiki koniunktury gospodarczej. Indeks ELPW wynosił 6,23 w 1993 roku, 9,76 w 1995 roku, 6,97 w 1998 i 6,8 w 2002 roku. Zatem wartość 7,64 z 2006 roku wcale nie jest najwyższa w okresie demokratycznej polityki po upadku komunizmu. Wydaje się być raczej typowa. Kryzys zatem, jeśli miał jakikolwiek wpływ na system partyjny, to przyczynił się bardziej do konsolidacji sceny politycznej, niż wzrostu rozdrobnienia.

Faktem jest jednak, że kryzys finansowy, którego ofiarą stała się gospodarka Łotwy, miał istotny wpływ na życie polityczne. Jego najważniejszą konsekwencją był upadek rządu kierowanego przez Ivarsa Godmanisa w lutym 2009 roku. To jednak nie doprowadziło do szybkiego ogłoszenia przedterminowych wyborów, ale do utworzenia tymczasowego rządu kierowanego przez Valdisa Dombrovskisa. Nowy premier i jego gabinet przetrwali aż dwie przedterminowe elekcje w latach 2010 i 2011. Czy stanowi to dowód, że łotewscy wyborcy nagrodzili rząd Dombrovskisa za sposób

poradzenia sobie z kryzysem? Może to być adekwatne wyjaśnienie, ponieważ jego partia – Nowa Era – otrzymała tylko 16,5% głosów w 2006 i aż 31,90% w 2010 roku (po połączeniu z Unią Obywatelską i Stowarzyszeniem na rzecz Innej Polityki w koalicję o nazwie Jedność). Koalicja ta straciła jednak wiele głosów w wyborach 2011 roku. Udało się jej zdobyć ich tylko 18,83%, a zwycięzcami zostały Centrum Zgody, ugrupowanie reprezentujące mniejszość rosyjską, oraz Partia Reform. Lider tej ostatniej Valdis Zatlers (były prezydent Łotwy) zawarł koalicję z Jednością i wsparł rząd kierowany przez Dombrovskisa.

Tak znaczna zmiana układu sił na scenie politycznej Łotwy zaledwie rok po wyborach 2010 roku była spowodowana wynikami referendum w sprawie rozwiązania parlamentu, które ogłosił prezydent Zatlers w 2011 roku. Temat referendum nie był związany w żaden sposób z polityką gospodarczą rządu. Powodem jego przeprowadzenia był fakt, że większość łotewskiego Sejmu nie pozwoliła na przeszukanie w domu jednego z posłów Ainārsa Šlesersa, byłego ministra, a zarazem lidera ugrupowania o podwójnej nazwie Pierwsza Partia Łotwy/Łotewska Droga. Propozycja rozwiązania parlamentu uzyskała wysokie poparcie społeczne (94,3% głosowało „za”), ponieważ działanie władzy ustawodawczej było powszechnie postrzegane jako ochrona interesów przestępcy przed działaniami wymiaru sprawiedliwości.

Przypadki Grecji i Islandii wskazują, że badany w niniejszym artykule związek między kryzysem gospodarczym a fragmentacją systemu partyjnego może być silny. W każdym z tych krajów liczba ugrupowań na poziomie wyborczym istotnie wzrosła. Związku nie zaobserwowano na Łotwie, która doświadczyła wyjątkowo silnej recesji, ale uwaga opinii publicznej została szybko odsunięta od gospodarki na rzecz bieżących walk politycznych związanych z oskarżeniami kryminalnymi. Także ogólna niestabilność łotewskiej sceny politycznej może zapobiegać wytwarzaniu przez kryzys popytu na nowe partie, ponieważ ich postawianie i tak było bardzo częste. Niestabilność i wysokie rozdrobnienie to stałe elementy sceny politycznej na Łotwie.

Trzy przedstawione przypadki krajów łączy znaczne nasilenie problemów gospodarczych i gwałtowność kryzysu. Pozwalają one na klarowne przedstawienie mechanizmów stojących za związkiem kryzysu ekonomicznego i liczby partii w parlamencie. Trudno powiedzieć, czy brak uchwytnego związku na Łotwie wynika z czysto lokalnych warunków związanych z dynamiką życia politycznego i terminu wyborów, czy jest typowe dla krajów pokomunistycznych, że nie występuje w nich tego rodzaju związek. Dlatego też, w celu zbadania tej kwestii w sposób systematyczny, a zarazem, aby poddać kontroli konsekwencje ordynacji wyborczych i podziałów społecznych, przeprowadzono analizę

statystyczną. Jej wyniki służą stwierdzeniu, czy w krajach europejskich efekt wzrostu fragmentacji systemu partyjnego faktycznie występuje, gdy pogarsza się sytuacja gospodarcza.

■ Dane i metody

W celu przeprowadzenia analizy ilościowej przygotowano zbiór danych o 189 wyborach w 34 krajach, między 1981 i 2009 (pełna lista w załączniku). Każda elekcja jest traktowana jako pojedyncza obserwacja. Do analizy statystycznej wykorzystano model regresji OLS (estymacja metodą najmniejszych kwadratów) z rozszerzonymi błędami standardowymi (*robust standard errors*) i konwencjonalny dwustronny test istotności. W każdym modelu włączono po stronie zmiennych niezależnych wartość zmiennej zależnej z poprzednich wyborów (tzw. zmienne opóźnione – *lagged variables*) oraz numer kolejny wyborów. Zabieg ten jest stosowany wtedy, gdy wykorzystywane dane mają charakter panelowy, ale badana zbiorowość nie jest dość liczna, aby możliwe było zastosowanie modeli hierarchicznych. Pozwala uwzględnić sekwencyjną strukturę danych i nie zmienia standardowej interpretacji współczynników regresji. Wadą techniki jest częste niedoszacowanie współczynników kierunkowych równania regresji (Achen 2000). W sytuacji jednak, gdy badaczka interesuje przede wszystkim istnienie zależności i jej kierunek, nie jest to problem dyskwalifikujący tę metodę modelowania.

Wybrane rozwiązanie w zakresie zmiennych opóźnionych jest częściowo wzorowane na pracach Tavits (2012) oraz Tavits i Letki (2014). Nie zastosowano klastrowania błędów standardowych za pomocą żadnych jednostek, ponieważ założenie pozytywnego skorelowania błędów predykcji w ramach potencjalnych klastrów (krajów lub numeru wyborów) nie jest spełnione. (Ujemna korelacja może prowadzić do znacznych błędów w oszacowaniu współczynnika.) Aby zbadać efekt kontekstu pokomunistycznym, wykorzystano efekty interakcyjne (Brambor i in. 2006).

Do modelowania determinant fragmentacji systemu partyjnego nie użyto zmiennych zero-jedynkowych zdających sprawę z przypisania obserwacji do krajów. Taki zabieg mógłby niepotrzebnie kontrolować różnice w poziomie zmiennej zależnej między krajami i zapobiec przypisywaniu tych różnic wpływowi badanych zmiennych. Różnice między krajami są uwzględnione przez kontrolowanie poziomu rozwoju gospodarczego (PKB na mieszkańca), nierówności dochodowych (Gini dla dochodów netto), systemu wyborczego (logarytm średniej wielkości okręgu wyborczego) i podziałów społecznych (indeks frakcjonalizacji etnicznej).

Zbiór danych został skonstruowany przy wykorzystaniu wielu ogólnodostępnych źródeł. Wartości zmiennej zależnej (ELPW) uzyskano ze zbioru Comparative Political Dataset I (CPD; Armingeon, Careja 2007) lub obliczono dzięki rozkładom głosów uzyskanych z pracy Nohlena i Stövera (2010) oraz z oficjalnych stron internetowych poszczególnych komisji wyborczych. Indeks frakcjonalizacji etnicznej i średnie wielkości okręgów wyborczych w wyborach do parlamentu (izby niższej w przypadku dwuizbowości) zostały pobrane ze zbioru Quality of Government (Teorell i in. 2011). W modelach wykorzystano logarytm naturalny zmiennej reprezentującej wielkość okręgów.

Wartości indeksu Giniego, reprezentującego nierówności w dochodach, zostały zaczerpnięte z The Standardized World Income Inequality Database (SWIID) w wersji 3.1, opublikowanej w grudniu 2011 roku (Solt 2009). Baza danych zawiera informacje o poziomie nierówności dla dochodów brutto i netto w formie wartości indeksu Giniego pomnożonych przez 100. W prezentowanych analizach wykorzystano wartości netto.

Głównymi zmiennymi wyjaśniającymi są wzrost gospodarczy (stopa zmiany PKB) oraz stopa inflacji. Te powszechnie przyjęte wskaźniki wyników makroekonomicznych mają wpływ na rozporządzalne dochody wyborców i są wykorzystywane do ewaluacji stanu gospodarki w badaniach porównawczych (Remmer 1991: 181; Marsh, Mikhaylov 2012: 481). Dane o wartościach wszystkich wskaźników ekonomicznych włączonych do modeli statystycznych – stopie zmiany PKB, poziomie PKB na mieszkańca oraz inflacji – uzyskano ze zbiorów Banku Światowego (World Bank's World Development Indicators). Wstawiono wartości dla roku poprzedzającego dane wybory. Dzięki temu mogą być one traktowane jako determinanty zmiennej zależnej, niezależnie od miesiąca, w którym odbyły się uwzględnione wybory parlamentarne. Ponadto za pomocą zmiennej zero-jedynkowej zakodowano, czy kraj w przeszłości był państwem komunistycznym.

■ Analiza danych

W celu weryfikacji hipotezy o wpływie rozwoju gospodarczego na liczbę partii zastosowano model regresji określony za pomocą następującej formuły:

$$ELPW = DIV + \ln District + DIV \times \ln District + GDP \text{ per capita} + Gini_{net} + Inflation + GDP \text{ growth},$$

gdzie *ELPW* oznacza indeks Efektywnej Liczby Partii w Wyborach, *DIV* – indeks frakcjonalizacji etnicznej, *ln District* – logarytm średniej wielkości

okręgu wyborczego, *GDP per capita* – poziom rozwoju gospodarczego mierzony wysokością PKB na mieszkańca, *Gini_{net}* – poziom nierówności obliczony dla dochodów po opodatkowaniu i redystrybucji, *Inflation* – stopę inflacji, a *GDP growth* – dynamikę rozwoju gospodarczego kraju jako procent zmiany PKB. Wyrażenie $DIV \times \ln District$ służy włączeniu do modelu interakcji pozwalającej na pomiar, jak zmienia się siła związku indeksu frakcjonalizacji etnicznej z liczbą partii, gdy logarytm średniej wielkości okręgu wyborczego wzrasta o 1. Element ten jest niezbędny w świetle współczesnego stanu wiedzy o związkach między podziałami społecznymi, systemem wyborczym a fragmentacją systemu partyjnego (por. Ordeshook & Shvetsova 1994; Amorim Neto i Cox 1997; Rafałowski 2013). W zapisie równania regresji i poniższych tabelach z wynikami pominięto zmienne techniczne: numer kolejny wyborów po upadku komunizmu oraz wartość zmiennej zależnej z poprzednich wyborów.

Spodziewany jest dodatni współczynnik kierunkowy regresji dla inflacji i ujemny dla wzrostu PKB. Oczekuje się, że kontekst pokomunistyczny będzie osłabiał oba te efekty.

Oszacowano cztery modele (tabela 4). Model I jest określony precyzyjnie według powyższej formuły. Model II został zmodyfikowany przez dodanie interakcji zmiennych ekonomicznych z typem kraju określonym dychotomicznie jako albo położony w Europie Zachodniej (0), albo należący do kategorii krajów pokomunistycznych (1). Model III zawiera analogiczną interakcję zmiennych reprezentujących różnorodność etniczną i system wyborczy. Wreszcie, model IV uwzględnia interakcje zarówno różnorodności etnicznej i systemu wyborczego, jak i zmiennych związanych z gospodarką.

Wszystkie cztery modele są dobrze dopasowane do danych, na co wskazuje wysokie R^2 . Wynika ono jednak głównie z wykorzystania zmiennych opóźnionych. Dołączenie interakcji pozwala na ujawnienie dodatkowych istotnych statystycznie współczynników, co oznacza, że na formę badanych zależności wpływa kontekst pokomunistycznego dziedzictwa. Efekt ten jest istotny dla obu grup zmiennych: tradycyjnych determinant fragmentacji systemu partyjnego (zróżnicowania społecznego i systemu wyborczego) oraz czynników ekonomicznych. Z tego powodu szczegółowej interpretacji poddano tylko wyniki uzyskane za pomocą modelu IV. Dla większej przejrzystości wyznaczono współczynniki warunkowe osobno dla obu kategorii krajów (tabela 5).

Duża liczba istotnych zależności w modelu IV wskazuje ponadto, że kontekst pokomunistyczny powinien być poddany kontroli za pomocą interakcji w badaniach nad determinantami fragmentacji systemów partyjnych w Europie, gdy porównywane są kraje z różnych części kontynentu.

Tabela 4. Modele wyjaśniające fragmentację systemu partyjnego za pomocą wskaźników makroekonomicznych oraz charakterystyki systemu wyborczego

Zmienna zależna: <i>ELPW</i>	Model I		Model II		Model III		Model IV	
	B	Beta	B	Beta	B	Beta	B	Beta
Stała równania	4,232*** (1,101)		6,376*** (1,118)		5,401*** (1,180)		7,762*** (1,172)	
<i>DIV</i>	2,718 (1,910)	0,268	2,496 (1,976)	0,246	-8,009 (5,513)	-0,789	-6,946 (5,535)	-0,685
<i>ln District</i>	-0,0681 (0,156)	-0,044	-0,137 (0,158)	-0,088	-0,795*** (0,293)	-0,509	-0,803*** (0,285)	-0,515
<i>DIV</i> × <i>ln District</i>	0,248 (0,737)	0,083	0,256 (0,795)	0,086	5,098** (2,368)	1,709	4,594* (2,339)	1,540
<i>GDP per capita</i>	-1,46e-05* (8,43e-06)	-0,095	-1,90e-05** (7,96e-06)	-0,124	-3,05e-05*** (1,03e-05)	-0,198	-3,10e-05*** (9,18e-06)	-0,201
<i>Gini_{net}</i>	-0,0718*** (0,0241)	-0,187	-0,112*** (0,0244)	-0,291	-0,0624** (0,0243)	-0,162	-0,110*** (0,0251)	-0,286
<i>Inflation</i>	0,0180** (0,00772)	0,259	-0,0371 (0,0260)	-0,533	0,0125* (0,00723)	0,179	-0,0357 (0,0263)	-0,514
<i>GDP growth</i>	0,0616 (0,0436)	0,103	-0,100** (0,0499)	-0,167	0,0272 (0,0452)	0,045	-0,111** (0,0516)	-0,185
<i>Postcommunist</i>	-	-	-3,785** (1,889)	-0,976	-3,097** (1,378)	-0,798	-7,090*** (2,056)	-1,828
<i>Postcommunist</i> × <i>DIV</i>	-	-	-	-	15,77** (6,500)	1,544	14,55** (6,659)	1,423
<i>Postcommunist</i> × <i>ln District</i>	-	-	-	-	1,763*** (0,497)	1,495	1,794*** (0,534)	1,522
<i>Postcommunist</i> × <i>DIV</i> × <i>ln District</i>	-	-	-	-	-7,425*** (2,658)	-2,523	-7,152*** (2,666)	-2,430
<i>Postcommunist</i> × <i>GDP per capita</i>	-	-	3,23e-05 (5,10e-05)	0,099	-	-	-1,12e-05 (5,39e-05)	-0,034
<i>Postcommunist</i> × <i>Gini_{net}</i>	-	-	0,0913* (0,0517)	0,738	-	-	0,106* (0,0541)	0,861
<i>Postcommunist</i> × <i>Inflation</i>	-	-	0,0579** (0,0273)	0,846	-	-	0,0510* (0,0275)	0,745
<i>Postcommunist</i> × <i>GDP growth</i>	-	-	0,213** (0,0827)	0,367	-	-	0,211** (0,0813)	0,364
<i>R</i> ²	0,461		0,501		0,515		0,552	
Liczba obserwacji	189		189		189		189	

W nawiasach podano rozszerzone błędy standardowe; *** $p < 0,01$, ** $p < 0,05$, * $p < 0,1$.

Tabela 5. Efekty warunkowe systemu wyborczego i wskaźników ekonomicznych dla fragmentacji w krajach Europy Zachodniej oraz państwach pokomunistycznych wyznaczone na podstawie modelu IV

Zmienna	Europa Zachodnia		Kraje pokomunistyczne		Różnica wartości B
	B	Beta	B	Beta	
Stała równania	7,762*** (1,172)		0,672 (1,868)		-7,090*** (2,056)
<i>DIV</i>	-6,946 (5,535)	-0,685	7,599** (3,683)	0,749	14,55** (6,659)
<i>ln District</i>	-0,803*** (0,285)	-0,515	0,991** (0,442)	0,635	1,794*** (0,534)
<i>DIV × ln District</i>	4,594* (2,339)	1,540	-2,558** (1,263)	-0,858	-7,152*** (2,666)
<i>GDP per capita</i>	-3,10e-05*** (9,18e-06)	-0,201	-4,22e-05 (5,42e-05)	-0,274	-1,12e-05 (5,39e-05)
<i>Gini_{net}</i>	-0,110*** (0,0251)	-0,286	-0,00346 (0,0483)	-0,009	0,106* (0,0541)
<i>Inflation</i>	-0,0357 (0,0263)	-0,514	0,0152** (0,00760)	0,219	0,0510* (0,0275)
<i>GDP growth</i>	-0,111** (0,0516)	-0,185	0,0999 (0,0618)	0,166	0,211** (0,0813)

W nawiasach podano poszerzone błędy standardowe; *** $p < 0,01$, ** $p < 0,05$, * $p < 0,1$.

Wyniki potwierdzają hipotezę, że recesja (ujemna stopa zmiany PKB) prowadzi do wzrostu liczby partii w krajach Europy Zachodniej – współczynnik powiązany z tą zmienną przyjmuje wartość poniżej zera i jest statystycznie istotny ($p < 0,05$). Także kraje bogatsze (o wyższym PKB na mieszkańca) charakteryzują się niższą liczbą partii, co potwierdza, że im gorszy stan gospodarki, tym większa liczba partii ($p < 0,01$). Wpływ inflacji jest nieistotny w krajach Europy Zachodniej.

Należy podkreślić, że wyniki te uzyskano przy kontroli poziomu nierówności dochodowych. Współczynnik dla indeksu Giniego jest ujemny, co oznacza, że wyższy poziom nierówności współwystępuje z niższą liczbą partii (efekt statystycznie istotny na poziomie $p < 0,01$). Wynik ten może być postrzegany jako argument na rzecz tezy, że nierówności wzmacniają jednowymiarowość

rywalizacji politycznej w ramach systemu partyjnego, która prowadzi do konstelacji dwupartyjnej. W literaturze funkcjonują jednak dobrze ugruntowane empirycznie argumenty na rzecz relacji przyczynowej o przeciwnym zwrocie. Iversen i Soskice (2006) wskazują, że polityka redystrybucji (wpływająca na nierówności) zależy od struktury systemu partyjnego i wyborczego. Nie ma jednak potrzeby, aby szczegółowo odnosić się do tej kwestii, ponieważ nie jest ona związana z główną hipotezą niniejszego artykułu.

W krajach pokomunistycznych zależności związane z tempem zmiany PKB, poziomem PKB na mieszkańca czy nierównościami dochodowymi są nieistotne statystycznie. Model przewiduje, że system partyjny będzie się składał z większej liczby partii przy wyższej inflacji. Efekt ten jest istotny statystycznie ($p < 0,05$).

Należy podkreślić, że różnice między współczynnikami kierunkowymi wyznaczonymi dla krajów Europy Zachodniej i pokomunistycznych dla indeksu Giniego i inflacji są istotne na poziomie $p < 0,1$, a dla wzrostu PKB na poziomie $p < 0,05$.

■ Dyskusja wyników i podsumowanie

Analiza danych daje podstawy do potwierdzenia głównej hipotezy zaproponowanej w części teoretycznej artykułu – stan gospodarki wpływa na liczbę ugrupowań w europejskich systemach partyjnych. Związek ten nie jest jednak tak prosty, jak wynikałoby z implikacji wyników badań nad występowaniem głosowania ekonomicznego. Wyborcy w Europie Zachodniej głosują w sposób bardziej rozproszony i przez to przyczyniający się do wytworzenia bardziej sfragmentowanego systemu partyjnego, gdy kraj jest biedniejszy, a gospodarka przechodzi recesję. Wysokie nierówności dochodowe prowadzą do występowania mniejszej liczby partii w systemie, co jednak można uznać za zależność pozorną, ponieważ wysokie wartości Giniego są typowe dla krajów takich, jak Wielka Brytania czy Grecja, gdzie tradycyjnie funkcjonował system dwupartyjny i trudno wskazać logiczny związek przyczynowy między tymi dwoma zjawiskami.

W krajach pokomunistycznych wartości indeksów związanych z PKB tradycyjnie stosowanych do opisu stanu gospodarki nie mają znaczenia. Wyborcy są zmotywowani do głosowania na większą liczbę ugrupowań, gdy inflacja jest wysoka. Wyjaśnienia tego zjawiska należy szukać w ostatnich doświadczeniach tych społeczeństw. Wątek ten pojawiał się w pracach przywołanych wcześniej autorów, takich jak Duch (2001) (twierdzi, że ludzie w krajach pokomunistycznych nie przypisują rządowi odpowiedzialności za

gospodarke) czy Coffey (2013) (wskazuje, że być może wyborcy w krajach pokomunistycznych nie reagują tak zdecydowanie na problemy gospodarcze, jak obywatele zachodnich demokracji, ponieważ mają większą „tolerancję na ból”). Uzyskane wyniki wskazują, że na zachowanie wyborców w krajach pokomunistycznych wpływa wysoki poziom inflacji, ale nie wpływa na nie poziom czy dynamika zmian PKB, co jest spójne z niektórymi obserwacjami Coffey. Dlaczego jednak jest to czynnik tak istotny właśnie w grupie krajów Europy Środkowej i Wschodniej?

Tuż po upadku systemów komunistycznych wskaźnik inflacji osiągał bardzo wysokie wartości. Na przykład, w Polsce w 1990 roku wynosił 555%; w 1992 roku na Łotwie – 243%, a w Rumunii – 230%; w 1993 roku na Litwie – 410%. W 1994 roku w Chorwacji inflacja wynosiła aż 1500%. Oznacza to, że niektórzy ludzie w jeden dzień stracili wszystkie swoje oszczędności. Wspomnienie tego, co się działo na wczesnym etapie przechodzenia do kapitalizmu, uczyniło ich bardzo wrażliwymi na wszelkie znaki wzrostu inflacji. Gospodarki zachodnie nie doświadczały hiperinflacji od wielu dekad, a więc ich mieszkańcy bardziej interesują się samym stanem gospodarki i dynamiką jej rozwoju, które to czynniki silniej wpływają na ich sytuację finansową i kondycję ich zakładów pracy. Z drugiej jednak strony początek lat 90. XX wieku to okres formowania się systemów partyjnych, któremu zwykle towarzyszy znaczne rozdrobnienie sceny politycznej – obserwowana zależność może mieć więc charakter pozorny. Nawet wtedy jednak nie oznacza to, że kraje pokomunistyczne powinny być pomijane w analizie. Ważne jest, aby za pomocą interakcji uwzględniać ich specyficzny kontekst polityczny, kulturowy i gospodarczy, dzięki czemu możliwe jest określenie zasięgu tendencji obserwowanych w badaniach krajów Europy Zachodniej.

Inne potencjalne zastrzeżenie może budzić wybór właśnie ELPW jako zmiennej zależnej. Można argumentować, że badaną zmienną powinna być zmiana poziomu fragmentacji, a nie jej poziom. Takie ujęcie wydaje się słuszne, prowadzi jednak do innych problemów związanych z budowaniem modelu zależności. Nie ma bowiem jasności, która wartość wskaźników stanu gospodarki powinna być brana pod uwagę, gdy badamy zmianę w pewnym okresie – czy z roku poprzedzającego wybory zamykające ten okres, czy może wcześniejsza. A może też różnica między wartościami z początku i końca okresu? Brak odpowiedzi na te pytania. Ponadto badanie zmiany ELPW powoduje wykluczenie pierwszych wyborów z każdego kraju, co przy jednoczesnym wykorzystaniu zmiennych opóźnionych do strukturalizacji modeli powoduje znaczne zmniejszenie liczebności badanej zbiorowości. Dla wykorzystanej tu bazy danych modele, w których zmienną zależną jest zmiana

ELPW w stosunku do poprzednich wyborów, zostały wyznaczone dla zbiorowości 155 elekcji. Nie wykryto zależności istotnych statystycznie. Trudno na tej podstawie określić, czy oznacza to konieczność odrzucenia badanej hipotezy, konieczność zmiany sposobu uwzględniania innych zmiennych niezależnych, czy też wynika z ograniczonej liczebności badanej zbiorowości.

Tradycyjna ekonomia przyjmuje, że zbyt niska inflacja nie służy gospodarce tak samo, jak zbyt wysoka. Należałoby więc oczekiwać zależności nieliniowej. Hipoteza ta została sprawdzona w osobnej analizie dzięki uszeregowaniu obserwacji według poziomu inflacji i zakodowaniu wartości w trzech przedziałach – inflacji niskiej, bliskiej medianie i wysokiej (każda obejmowała 1/3 zbiorowości). Włączenie odpowiednio skonstruowanych zmiennych zero-jedynkowych do modeli, zamiast zwykłego wskaźnika, pozwoliło na odrzucenie hipotezy o krzywoliniowym wpływie inflacji na liczbę partii.

Podsumowując, należy stwierdzić, że uzyskane rezultaty empiryczne są spójne z wnioskami z przeglądu literatury dotyczącej głosowania ekonomicznego. Studia przypadków Grecji i Islandii potwierdzają, że wyborcy w zachodnich demokracjach europejskich reagują na złe warunki ekonomiczne, rezygnując z popierania dla partii rządzących i przekazując swoje głosy innym, mniejszym ugrupowaniom. Obserwacja ta została potwierdzona także za pomocą ilościowej analizy danych. Studium przemian na scenie politycznej Łotwy nie dostarczyło oczekiwanych dowodów na istnienie związku między gospodarką a fragmentacją systemu partyjnego.

■ Podziękowania

Powstanie artykułu było możliwe dzięki finansowaniu z grantu Narodowego Centrum Nauki „Państwo współczesne – Style działania”, kierowanego przez prof. Jacka Raciborskiego oraz projektu ERC Starting Grant Public Goods through Private Eyes nr 240830, kierowanego przez dr Natalię Letki. Wcześniejsze wersje niniejszego artykułu były prezentowane na konferencjach „2013 EUDO Dissemination Conference. Elections in Europe in Times of Crisis” w dniach 28–29.11.2013 roku we Florencji oraz „Forth Global International Studies Conference” w dniach 6–9.08.2014 roku we Frankfurcie nad Menem. Za cenne wskazówki autor dziękuje doktorowi Maciejowi Góreckiemu.

LITERATURA PRZYWOŁYWANA

- Achen Christopher H. (2000), *Why Lagged Dependent Variables Can Suppress the Explanatory Power of Other Independent Variables*. Referat zaprezentowany na Annual Meeting of Political Methodology, Los Angeles.
- Amorim Neto Octavio, Cox Gary W. (1997), *Electoral Institutions, Cleavage Structures, and the Number of Parties*, „American Journal of Political Science”, nr 41(1), s. 149–174.
- Armington Klaus, Careja Romana (2007), *Comparative Data Set for 28 Post-Communist Countries, 1989–2007*, Berno: Institute of Political Science, University of Bern.
- Bartels Larry M. (2011), *Ideology and Retrospection in Electoral Responses to the Great Recession*, maszynopis niepublikowany.
- Brambor Thomas, Clark William Roberts, Golder Matt (2006), *Understanding Interaction Models: Improving Empirical Analyses*, „Political Analysis” nr 14, s. 63–82.
- Clark William R., Golder Matt (2006), *Rehabilitating Duverger’s Theory. Testing the Mechanical and Strategic Modifying Effects of Electoral Laws*, „Comparative Political Studies” nr 39(6), s. 679–708.
- Coffey Eva (2013), *Pain tolerance: Economic voting in the Czech Republic*, „Electoral Studies” nr 32(3), s. 432–437.
- Coppedge Michael (1997), *District Magnitude, Economic Performance, and Party-System Fragmentation in Five Latin American Countries*, „Comparative Political Studies”, nr 30(2), s. 156–185.
- Cox Gary W. (1997), *Making Votes Count. Strategic Coordination in the World’s Electoral Systems*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Dahl Robert (1989), *Democracy and Its Critics*, Yale: Yale University Press.
- Diamond Larry, Linz Juan (1989), *Introduction: Politics, Society, and Democracy in Latin America*, w: Larry Diamond, Juan J. Linz, Seymour Martin Lipset (red.), *Latin America, vol. 4 of Democracy in Developing Countries*, Boulder: Lynne Rienner.
- Downs Anthony (1957), *An Economic Theory of Democracy*, New York: Harper & Row.
- Duch Raymond M. (2001), *A Developmental Model of Heterogeneous Economic Voting in New Democracies*, „The American Political Science Review” nr 95(4), s. 895–910.
- Grofman Bernard, Kline Reuben (2012), *How many political parties are there, really? A new measure of the ideologically cognizable number of parties/party groupings*, „Party Politics” nr 18(4), s. 523–544.
- Grzelak Paweł (2002), *Głosowanie ekonomiczne w Polsce w wyborach parlamentarnych 1997 i 2001 roku*, w: Radosław Markowski (red.), *System partyjny i zachowania wyborcze. Dekada polskich doświadczeń*, Warszawa: Instytut Studiów Politycznych PAN, Fundacja im. Friedrich Eberta, s. 217–240.
- Fidrmuc Jan (2000), *Economics of voting in post-communist countries*, „Electoral Studies” nr 19 (2/3), s. 199–217.
- Fiorina Morris (1981), *Retrospective voting in American national elections*, New Haven, CT: Yale University Press.
- Haggard Stephan, Kaufman Robert R. (1995), *The political economy of democratic transitions*, Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Haman Jacek (2004), *Demokracja, decyzje, wybory*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.

- Kaufman Robert R., Stallings Barbara (1989), *The political economy of Latin American populism*, w: Rudiger Dornbusch, Sebastian Edwards (red.), *The macroeconomics of populism*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Key Valdimer O. (1966), *The Responsible Electorate: Rationality in Presidential Voting 1936–1960*, Cambridge, MA: Belknap Press.
- Kosmidis Spyros (2013), *Government Constraints and Economic Voting in Greece*, „GreeSE Paper” No.70, *Hellenic Observatory Papers on Greece and Southeast Europe*. The London School of Economics and Political Science.
- Iversen Torben, Soskice David (2006), *Electoral Institutions and the Politics of Coalitions: Why Some Democracies Redistribute More Than Others*, „American Political Science Review” nr 100(2), s. 165–181.
- Laakso Markku, Taagepera Rein (1979), *Effective Number of Parties: A Measure with Applications to West Europe*, „Comparative Political Studies” nr 12, s. 3–27.
- Lago Ignacio, Martínez Ferran (2011), *Why new parties?* „Party Politics” nr 17(1), s. 3–20.
- Le Maux Benoît, Rocaboy Yvon, Goodspeed Timothy (2011), *Political fragmentation, party ideology and public expenditures*, „Public Choice” nr 147, s. 43–67.
- Lijphart Arend (1999), *Patterns of Democracy. Government Forms and Performance in Thirty-Six Countries*. New Heaven and London: Yale University Press.
- Linz Juan J. (1994), *Presidential or parliamentary democracy: does it make a difference?*, w: Juan J. Linz, Arturo Valenzuela (red.), *The failure of presidential democracy*, Baltimore: John Hopkins University Press.
- Marsh Michael, Mikhaylov Slava (2012), *Economic voting in a crisis: The Irish election of 2011*, „Electoral Studies” nr 31(3), s. 478–484.
- Nezi Roula (2012), *Economic voting under the economic crisis: Evidence from Greece*, „Electoral Studies” nr 31(3), s. 498–505.
- Nohlen Dieter, Stöver Philip (red.) (2010), *Elections in Europe. A Data Handbook*. Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft.
- Ordeshook Peter C., Shvetsova Olga V. (1994), *Ethnic Heterogeneity, District Magnitude, and the Number of Parties*, „American Journal of Political Science” nr 38(1), s. 100–123.
- Powers Denise V., Cox James H. (1997), *Echoes from the Past: The Relationship between Satisfaction with Economic Reforms and Voting Behavior in Poland*, „American Political Science Review” nr 91(3), s. 617–633.
- Przeworski Adam (1996), *Public Support for Economic Reforms in Poland*, „Comparative Political Studies” nr 29(2), s. 520–544.
- Przeworski Adam, Alvarez Michael, Cheibub José Antonio, Limongi Fernando (2000), *Democracy and Development. Political Institutions and Well-Being in the World 1950–1990*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Raciborski Jacek (2011), *Obywatelstwo w perspektywie socjologicznej*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Rafałowski Wojciech (2013), *Politologiczne i socjologiczne teorie fragmentacji systemów partyjnych: od izolacji do interakcji*, „Studia Socjologiczne” 3 (210), s. 53–74.
- Remmer Karen L. (1991), *The Political Impact of Economic Crisis in Latin America in the 1980s*, The „American Political Science Review” nr 85(3), s. 777–800.
- Roberts Andrew (2008), *Hyperaccountability: economic voting in Central and Eastern Europe*, „Electoral Studies” nr 27(3), s. 533–46.

- Rohrshneider Robert, Schmitt-Beck Rüdiger, Jung Franziska (2010), *Short-Term Factors versus Long-Term Values: Testing Competing Explanations of Electoral Choice*, German 2009 Election Conference, Lawrence, Kansas (http://www.dgfw.eu/dok/papers/rohr_schm_jung.pdf).
- Sartori Giovanni (1976), *Parties and party systems: a framework for analysis, vol. 1*, Cambridge London New York Melbourne: Cambridge University Press.
- Solt Frederick (2009), *Standardizing the World Income Inequality Database*, „Social Science Quarterly” nr 90(2), s. 231–242.
- Tavits Margit (2006), *Party System Change*, „Party Politics” nr 12(1), s. 99–119.
- Tavits Margit (2007), *Party Systems in the Making: The Emergence and Success of New Parties in New Democracies*, „British Journal of Political Science” nr 38(1), s. 113–133.
- Tavits Margit (2012), *Organizing for Success: Party Organizational Strength and Electoral Performance in Postcommunist Europe*, „The Journal of Politics” nr 74(1), s. 83–97.
- Tavits Margit, Letki Natalia (2014), *From Values to Interests? The Evolution of Party Competition in New Democracies*. „Journal of Politics” nr 76(1), s. 246–258.
- Taylor Michael, Herman V.M. (1971), *Party Systems and Government Stability*, The American „Political Science” Review nr 65(1), s. 28–37.
- Teorell Jan, Charron Nicholas, Samanni Marcus, Holmberg Sören and Rothstein Bo (2011), *The Quality of Government Dataset*. Gothenburg: University of Gothenburg: The Quality of Government Institute, <http://www.qog.pol.gu.se>.

Wojciech Rafałowski

ECONOMIC CRISIS AND FRAGMENTATION OF EUROPEAN PARTY SYSTEMS

It has been found that economic difficulties may lead to a substantial change in the number of parties in a polity, the main aspect used to describe and classify party systems. When crisis strikes the economy, parliamentary representatives of the ruling party will leave it and either join the opposition or develop their own political milieu, forming new parties. In both cases the fragmentation is expected to rise. This hypothesis has been confirmed to be true in Latin America.

In this paper I use data on parliamentary elections held from 1980 onwards in 34 European countries to explore whether the dynamics of economic development affects the number of parties. The fragmentation is positively linked with the inflation rate and negatively with the GDP growth. The post-communist context moderates the strength of this relationship. These findings are illustrated with case studies of Greek, Icelandic and Latvian party system dynamics.

Słowa kluczowe: systemy partyjne, wybory, fragmentacja systemu partyjnego, badania empiryczne, stabilność/niestabilność.

Keywords: party systems, elections, party fragmentation, empirical research, stability/instability.

■ Aneks

Tabela 6. Spis wyborów w bazie danej wykorzystanej w analizach ilościowych

Nazwa państwa	Lata wyborów
Albania	1997, 2001, 2005
Austria	1983, 1986, 1990, 1994, 1995, 1999, 2002, 2006, 2008
Belgia	1981, 1985, 1987, 1991, 1995, 1999, 2003, 2007
Bułgaria	1994, 1997, 2001, 2005
Chorwacja	1995, 2000, 2003, 2007
Czechy	1996, 1998, 2002, 2006
Dania	1981, 1984, 1987, 1988, 1990, 1994, 1998, 2001, 2005, 2007
Estonia	1999, 2003, 2007
Finlandia	1983, 1987, 1991, 1995, 1999, 2003, 2007
Francja	1981, 1986, 1988, 1993, 1997, 2002, 2007
Grecja	1985, 1989, 1990, 1993, 1996, 2000, 2004, 2007, 2009
Hiszpania	1982, 1986, 1989, 1993, 1996, 2000, 2004, 2008
Holandia	1981, 1982, 1986, 1989, 1994, 1998, 2002, 2003, 2006
Islandia	1995, 1999, 2003, 2007, 2009
Irlandia	2002, 2007
Litwa	1996, 2000, 2002, 2004, 2008
Luksemburg	1984, 1989, 1994, 1999, 2004, 2009
Łotwa	1995, 1998, 2002, 2006
Macedonia	1998, 2002, 2006
Mołdawia	1998, 2001, 2005
Niemcy	1994, 1998, 2002, 2005, 2009
Norwegia	1981, 1985, 1989, 1993, 1997, 2001, 2005, 2009
Polska	1993, 1997, 2001, 2005, 2007
Portugalia	1983, 1985, 1987, 1991, 1995, 1999, 2002, 2005, 2009
Rosja	1995, 2003, 2007
Rumunia	1996, 2000, 2004, 2008
Słowacja	1998, 2002, 2006
Słowenia	2000, 2004, 2008
Szwajcaria	1983, 1987, 1991, 1995, 1999, 2003, 2007
Szwecja	1982, 1985, 1988, 1991, 1994, 1998, 2002, 2006
Ukraina	1998, 2002, 2006, 2007
Węgry	1994, 1998, 2002, 2006
Wielka Brytania	1992, 1997, 2001, 2005
Włochy	1983, 1987, 1992, 1994, 1996, 2001, 2006, 2008